

PŘÍSPĚVEK K POROZUMĚNÍ RČENÍ

Eva STRÁNSKÁ

Abstrakt:

Príspevek zisťuje znalosť rčení u žáků základní školy a studentů gymnázia. Získané výsledky je možné porovnat v přehledných grafech, které se vždy týkají jednoho konkrétního rčení. Na základě správných odpovědí jsme sestavili výsledný graf, jenž znázorňuje, která rčení byla pro respondenty nejsnazší a nejobtížnější. Následuje porovnání výsledků u žáků základní školy a studentů gymnázia. Na základě uskutečněné besedy jsme se snažili zjistit důvody neznalosti významu rčení.

Klíčová slova:

rčení, rčení slovesná, substantivní a adverbiální, frazeologismus, průzkum, graf, žáci, studenti

Úvod

Rčení obsahují lidovou moudrost a zkušenost, která se během historie lidstva stala trvale platnou. Často jednou větou vysvětlí situaci namísto dlouhého popisu (např. *Musíme táhnout za jeden provaz.*), vyjádří stručně situaci (např. *Svámi slovy kritiky píchl do vosího hnízda.*), již bychom jinak popisovali mnoha slovy, nebo charakterizují osobu (např. *Vždy pamatoval na zadní kolečka.*).

Úsloví, rčení, přísloví, pořekadla a ostatní frazeologické obraty jsou součástí slovní zásoby každého vzdělaného člověka. Spojují nás s minulými civilizacemi, ději a osobnostmi, které se v nich zrcadlí. Je pravda, že doba se mění, ale lidé ne. Proto můžeme konstatovat, že slovní spojení *bludný Holanďan*¹ stále označuje ztraceného a zoufalého člověka, který neustále hledá klid v duši, hašteřivá žena je dnes stejnou *Xantipou*, jako byla její předchůdkyně známá z historie, označení *flamendr*² je stále synonymem pro člověka, který často a rád při zábavě a popíjení alkoholu tráví dlouhý čas a ponocuje.³

Při kategorizaci rčení vycházíme z třídění J. V. Bečky,⁴ který klade důraz na velmi frekvencovanou rčení slovesná, méně častá rčení substantivní a adjektivní. Do skupiny rčení

¹ Údajně jde o námořníka, který uzavřel jistý pakt s ďáblem, a zde se pověsti rozcházejí. Jedna říká, že smlouvě nedostál, tak ho ďábel potrestal tím, že se musel plavit po moři na své lodi, často pod hladinou, pro lidské oko nespátřený a mohl jednou za 10 let vstoupit na břeh, pouze dokud slunce nezapadne, což ho učinilo tak zoufalým, že ničil všechny lodě, námořníky a vše, co potkal přepadal a tím si vybíjel zlost. K tomuto mýtu se stahuje ještě jedna menší historka, kdy ďábel si na konci vzal jeho duši, ale tělo mu nechal stále na lodi, tak Holanďan bloumá a hledá svoji duši u všech smrtelníků tím způsobem, že jim ty duše vlastně krade, jednoduše řečeno zabíjí na potkání. <<http://www.zahadny-svet.ic.cz/modules.php?name=News&file=article&sid=38>> [citováno 2009-02-28]

² Se slovem „flamendr“ se poprvé setkáváme v 17. století, když Albrecht z Valdštejna nechal zřítit pluk žoldnéřů. Tehdy jeho verbíři dali dohromady na 20 tisíc vojáků různých národností, hodně též z Nizozemska a Flander (Vlámové - Belgie). Vojáci v Čechách užívali svůj volný čas vesele a bujaře - ze všech vojáků utkvěli v paměti našeho národa zřejmě právě oni. Německé označení bylo „Flamänder“, proto se v české řeči začalo užívat označení „flamendři“. <<http://slovník-cizích-slov.abz.cz/web.php/slovo/flamendr>> [upraveno 2009-02-28]

³ ELMANOVÁ, O. *Rozum pod lavicí*. 1. vyd. Praha: Knižní klub, 2004. ISBN 80-242-1258-7.

⁴ BEČKA, J. V. *Slovník synonym a frazeologismů*. 2. vyd. Praha: Novinář, 1979. Bez ISBN.

řadíme i ustálená přirovnání, např. *Má se jako nahý v trní. – Všechno šlo po drátku* ad.

Slovesná rčení jsou nejčastěji ustálená spojení přísudkového slovesa s předmětem nebo s příslovecným určením. K větě se přiřazují, ale nevstupují do ní, často vznikne souvětí souřadné, např. *Nechte už těch řečí, mlátíte jen prázdnou slámu. – Pesimista vidí všechno v černých barvách. – Jen jsem se mu o tom zmínila a už byl oheň na střeše.* K substantivním a adjektivním rčením lze zařadit následující příklady: *kámen úrazu, mezi čtyřma očima, všemi mastmi mazaný* apod.

Důležitými znaky rčení jsou:

- značná ustálenost (ale existují i místní či krajové varianty, např. *házet hrách na zed' / na stěnu*; některá rčení mohou být eliptická, např. *dal mu co proto*);
- silná citová expresivita, především u lidových rčení⁵ (např. *Je jako hrom do police.*);
- větší nápadnost (srov. *Nevím, co má za lubem. – Nevím, co zamýšlí.*);
- vyjádření jemných významových odstínů (stejnou skutečnost je možné pojmenovávat různě, např. pro ustálené spojení *Je veliký dobrák*. můžeme využít rčení jako *Je pytel dobrot. – Nechá na sobě dříví štípat. – Má zlaté srdce. – Ani kuřeti neublíží.*)

Rčení přinášejí vítané oživení a zpestření slohu, používají se i jako prostředek charakterizace mluvené a lidové řeči v krásné literatuře. Určitá rčení jsou oblíbeným a relativně častým výrazovým prostředkem stylu publicistického (např. *kráčet s duchem doby, udělat čáru přes rozpočet, dívat se na něco růžovými brýlemi, za pět minut dvanáct*).

Zmiňované příklady potvrzují, že rčení zvyšují nejen konkrétnost a pestrost slohu, ale i pohotovost vyjádření.

Cílem našeho průzkumu, který jsme realizovali na základní škole a gymnáziu, je zjistit, zda respondenti rozumějí významu rčení. Myslíme si, že získané výsledky potvrdí naši domněnku, že respondenti rčení znají. Při výběru rčení jsme se nechali inspirovat učebnicemi českého jazyka, dějepisu, literární a občanské výchovy, kde se konkrétní rčení vyskytují a respondenti se tak s nimi ve vyučovacích hodinách už setkali. Na základě získaných výsledků můžeme usoudit, zda dotazovaní rčení používají, a tím je jejich vypravování pestřejší a zajímavější.

Realizace průzkumu

Průzkum zaměřený na znalost rčení jsme realizovali u žáků 8. a 9. ročníků Základní školy v Ořechově a u studentů tercie a kvarty Gymnázia Jana Blahoslava v Ivančicích (celkový počet respondentů: 103, věk: 13-15 let).

Dotazník „Co znamená, když se řekne...“ sestával z pěti uzavřených otázek, které nabízely tři alternativy (a, b, c).

⁵ ZAORÁLEK, J. *Lidová rčení*. 2. vyd. Praha : Aurora, 1963. Bez ISBN.

Dotazník „Co znamená, když se řekne...“

1. DOPADLI JAK SEDLÁCI U CHLUMCE

- a) Vyhráli s naprostou převahou.
- b) Zašli si na pořádnou hostinu a užívali si života.
- c) Prohráli na celé čáře; skončili velmi špatně.

2. KOSTKY JSOU VRŽENY

- a) Toto rčení použijeme při důležitém rozhodnutí.
- b) Toto rčení použijeme vždy, když začínáme hrát hru „Člověče, nezlob se“.
- c) Toto rčení použijeme, víme-li, že nás čeká úspěch.

3. JE TO ALE FLAMENDR

- a) Člověk, který umí hrát na středověký hudební nástroj zvaný flamendráček.
- b) Označení pánve, která se používá ke flambování, např. ovoce.
- c) Člověk, který nezná pravou míru při holdování alkoholu.

4. DANAJSKÝ DAR

- a) Jedná se o podezřelý dar, který přináší jen škody a nevýhody.
- b) Dar, který potěší každého, neboť je dáván z lásky.
- c) Jméno řeckého krále Dara z Danaje.

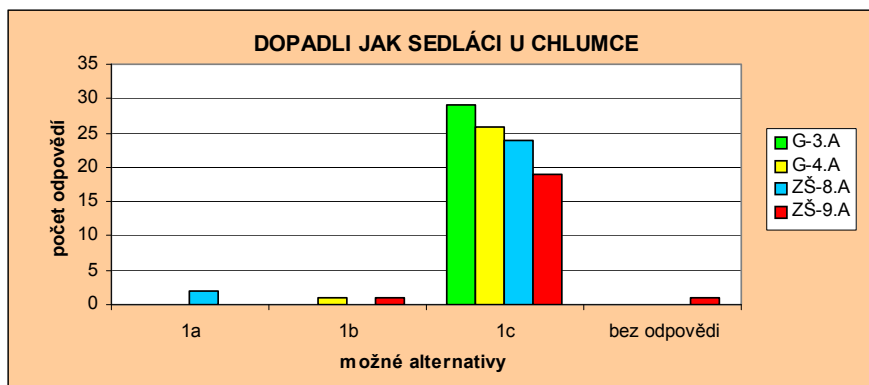
5. BLUDNÝ HOLANĎAN

- a) Holanďan, který zakopl o bludný kořen a nemůže najít cestu do rodného města.
- b) Člověk, který je sám, bloudí z místa na místo a nikde nemůže najít klid.
- c) Člověk, ze kterého jde strach; připomíná obludu.

Vyhodnocení dotazníku

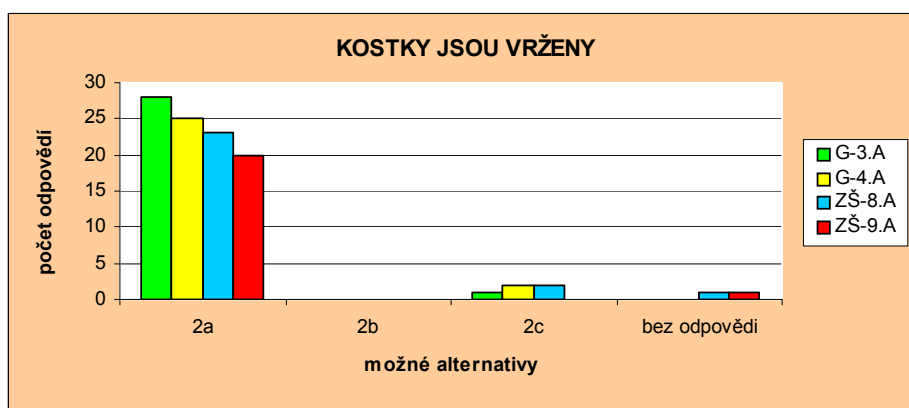
Dotazník nabídl pět rčení: Dopadli jak sedláci u Chlumce. - Kostky jsou vrženy. - Je to danajský dar. - Je to ale flamendr. - Je to bludný Holanďan.

Podle výsledků bylo rčení Dopadli jak sedláci u Chlumce. pro respondenty nejméně problematické. Graf č. 1 zobrazuje skutečnost, že nevhodnou odpověď označili pouze čtyři respondenti, jeden respondent neodpověděl.

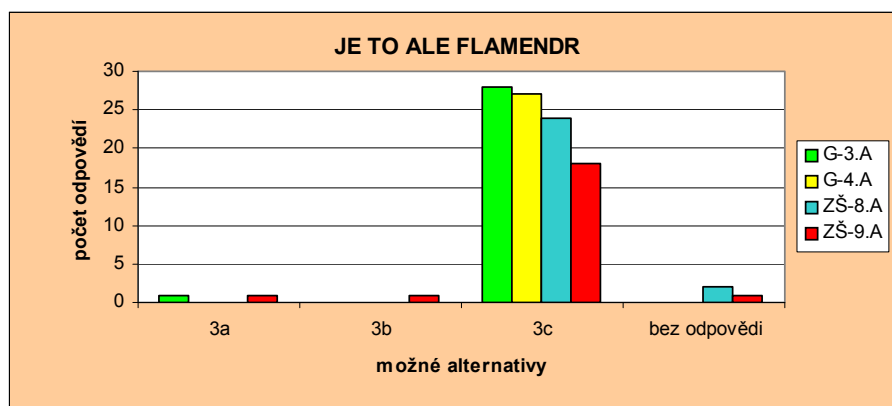
Graf č. 1: Vyhodnocení rčení *Dopadli jak sedláci u Chlumce*.

Známé rčení *Kostky jsou vrženy*, které vyslovil Gaius Julius Caesar před překročením řeky Rubikon, kdy si byl vědom svého důležitého rozhodnutí, se řadí z hlediska správnosti odpovědí ke všeobecně známým a hojně užívaným rčením. Výsledky jsou velmi dobré (viz Graf č. 2), pět respondentů chybovalo, dva neodpověděli.

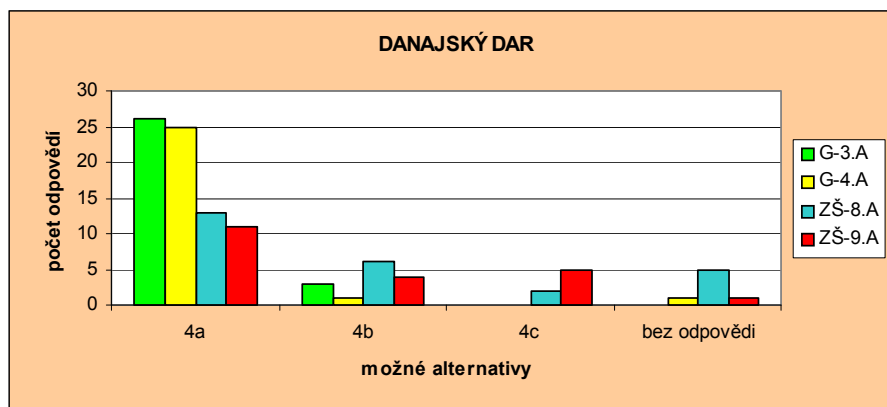
Graf č. 2: Vyhodnocení rčení *Kostky jsou vrženy*.

Význam rčení *Je to ale flamendr* znali téměř všichni respondenti, dva respondenti překvapivě označili odpověď *a* (*Flamendr je člověk, který umí hrát na středověký hudební nástroj zvaný „flamendráček“*). K výrazu „flamendráček“ jsme dospěli náhodně při listování jídelním lístkem, jeden z nabízených pokrmů měl název „přeloučský flamendráček“. Tři respondenti zvolili chybnou odpověď, tři respondenti neodpověděli (viz Graf č. 3).

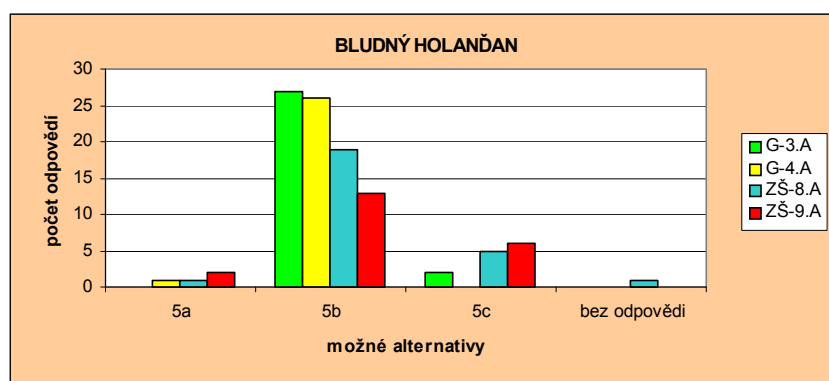
Graf č. 3: Vyhodnocení rčení *Je to ale flamendr*.

Rčení *Je to danajský dar.*, aneb dar podezřelý a nevýhodný, si mnozí dotazovaní spletli s darem, který každého potěší. Toto rčení bylo nejobtížnější, především pro žáky základní školy. Jednadvacet respondentů označilo špatnou odpověď, sedm respondentů neodpovědělo (viz Graf č. 4).

Graf č. 4: Vyhodnocení rčení *Je to danajský dar.*

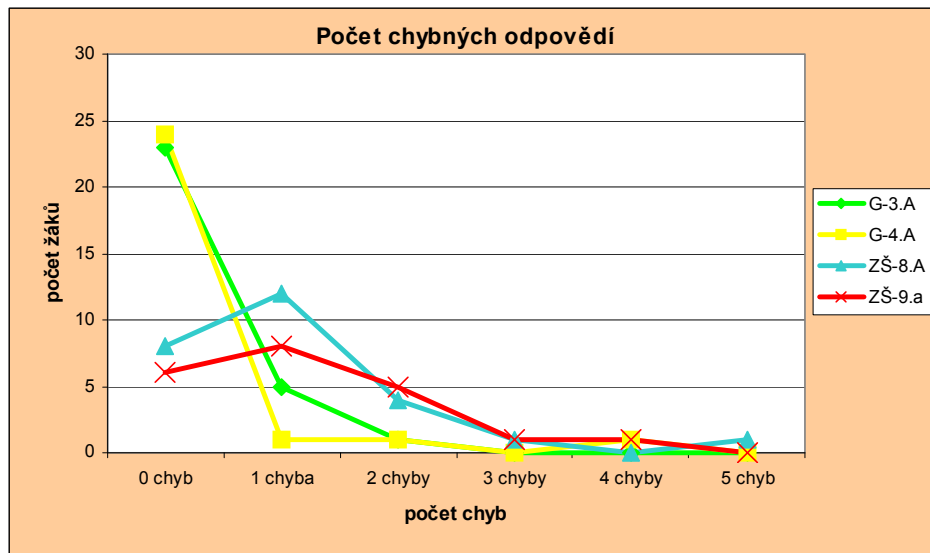
Z Grafu č. 5 vyplývá, že rčení *Je to bludný Holanďan.* bylo druhé nejobtížnější. Šestnáct respondentů odpovědělo chybně, jeden respondent neodpověděl. Překvapivá byla volba odpovědi c (*Bludný Holanďan je člověk, ze kterého jde strach, a který připomíná obludu*).

Graf č. 5: Vyhodnocení rčení *Je to bludný Holanďan.*

Vyhodnocením získaných odpovědí jsme zjistili, že pro respondenty bylo nejsnazším rčením *Dopadli jak sedláci u Chlumce*. K těm nejobtížnějším rčením, jejichž význam nebyl respondentům docela jasný, se zařadily *Je to bludný Holanďan.* a *Je to danajský dar.*

Následující graf (viz Graf č. 6 Celkové vyhodnocení) zobrazuje celkový počet chybných odpovědí u jednotlivých studovaných skupin. Z grafu je zřejmé, že nejméně chybovali studenti gymnázia.

Graf č. 6: Celkové vyhodnocení

Beseda s respondenty

Při besedě s respondenty jsme chtěli objasnit některé chybné odpovědi žáků. Ale také jsme chtěli zjistit, zda respondenti znají původ zmiňovaných rčení. S nejsnazším objasněním původu rčení jsme se setkali u výroku *Kostky jsou vrženy*. Studenti gymnázia si dokonce uvědomili spojitost se selským povstáním u rčení *Dopadli jak sedláci u Chlumce*. Ale o původu zbývajících rčení nevěděli téměř nic. Na besedě jsme proto původ a význam rčení respondentům objasnili, čerpali jsme z knihy *Jádro pudla* od J. Krátkého.

Závěrečné hodnocení dotazníku

Při porovnání výsledků žáků 8. a 9. tříd a výsledků studentů tercie a kvarty bylo zajímavé zjištění, že výsledky vyšších ročníků se nelišily od výsledků ročníků nižších, byly téměř totožné. Můžeme konstatovat, že studenti gymnázia dosáhli lepších výsledků při znalosti významu rčení než žáci základní školy. Domníváme se, že k dobrým výsledkům studentů přispívá nejen využití mezipředmětových vztahů ve vyučovacích hodinách, dobré vyjadřovací schopnosti a erudovanost vyučujících, kteří zpestří svůj projev vhodným rčením, ale také zájem studentů o četbu a jejich snaha o rozšíření vlastní slovní zásoby.

Závěry pro pedagogickou praxi

Pro obohacení slovní zásoby a správné pochopení rčení jsme zvolili následující cvičení, která by mohla obohatit žáky a studenty v oblasti frazeologie – rčení. Cílem jednotlivých cvičení je zjistit úroveň znalostí rčení, popř. schopností logicky si význam daného výrazu odvodit.

- *Co znamená, když se řekne...? Správně spoj výrazy v levém sloupci s výrazy v pravém sloupci. Každá dvojice vymyslí příběh (max. deset vět), který bude obsahovat nejméně tři výrazy z levého sloupce.*

1. Je to ale filuta.	a. Ten, kdo nezištně poskytne pomoc člověku.
2. Je to samaritán.	b. Chybně usuzovat.
3. Nelze dvakrát vstoupit do stejné řeky.	c. Být zavřený jako v kleci.
4. Pohybovat se v bludném kruhu.	d. Chytrák, liška podšitá.
5. Cítil se jako v jámě lvové.	e. Vše je v pohybu; vše se mění.

☑ 1. d, 2. a, 3. e, 4. b, 5. c⁶

▪ *Vhodně použij rčení ve větách:*

- *házet hrách na stěnu,*
- *pozdě bycha honiti,*
- *mít něco za lubem.*

Námětem pro další cvičení je úkol zaměřený na rozlišení frazeologismů, rčení, přísloví, okřídlených pojmenování, pranostik, ustálených přirovnání a klišé.

- *Poznáš, o jaká ustálená slovní spojení se jedná? Vyber z: frazeologismů, rčení, přísloví, okřídlených pojmenování, pranostik, ustálených přirovnání a klišé.*
- *Ohýbej proutek, dokud je mladý; husí kůže; komu se nelení, tomu se zelení; chytat lelky; bledý jako stěna; žije si jako v ráji; sluší mu to jako psovi uši; novinářská kachna; za pět minut dvanáct; kostky jsou vrženy; to je ale flamendr atd.*

Následující cvičení je opět zaměřeno především na slovní zásobu a na správné pochopení významu slovního spojení.

▪ *Dokážeš pojmenovat vlastnosti, které vyjadřují tato rčení?*

- *Snědl vtipnou kaši.*
- *Má hroší kůži.*
- *Je to hlava otevřená.*
- *Má zlaté srdce.*

▪ *Jak bys charakterizoval člověka, který*

- *hodil flintu do žita,*
- *chlubil se cizím peřím,*
- *má místo srdce kus ledu?*

⁶ KRÁTKÝ, J. *Jádro pudla: Malá encyklopedie nejfrekventovanějších rčení, přísloví a sentencí*. 1. vyd. Mladá Boleslav: Šebek & Pospíšil, 1991. ISBN 80-85210-17-7.

Uvedená cvičení jsou pouze náznakem toho, jak mohou frazeologické obraty zpestřit hodinu českého jazyka a přispět k rozvoji mezipředmětových vztahů a komunikačních dovedností. Jednotlivé úkoly můžeme použít nejen v kapitole o slohu, ale také v kapitole o slovní zásobě.

LITERATURA

1. BEČKA, J. V. *Slovník synonym a frazeologismů*. 2. vyd. Praha : Novinář, 1979. Bez ISBN.
2. ELMANOVÁ, O. *Rozum pod lavicí*. 1. vyd. Praha : Knižní klub, 2004. ISBN 80-242-1258-7.
3. GAVORA, P. *Úvod do pedagogického výzkumu*. 1. vyd. Brno : Paido, 2000. ISBN 80-85931-79-6.
4. KRÁTKÝ, J. *Jádro pudla: Malá encyklopedie nejfrekventovanějších rčení, přísloví a sentencí*. 1. vyd. Mladá Boleslav : Šebek & Pospíšil, 1991. ISBN 80-85210-17-7.
5. SPALOVÁ O. *Co to je, když se řekne...* 1. vyd. Praha : Svoboda, 1969. Bez ISBN.
6. ZAORÁLEK, J. *Lidová rčení*. 2. vyd. Praha : Aurora, 1963. Bez ISBN.

INTERNETOVÉ ZDROJE

1. URL: <<http://slovník-cizích-slov.abz.cz/web.php/slovo/flamendr>> [upraveno 2009-02-28]
2. URL: <<http://www.zahadny-svet.ic.cz/modules.php?name=News&file=article&sid=38>> [citováno 2009-02-28]

THE PAPER ABOUT UNDERSTANDING OF SAYINGS

Summary:

The paper deals with pupils' and students' knowledge of sayings's meaning. We were interested whether informants fully understand their meaning. We compared the gained results which were well-arranged in graphs. Each graph refers to one concrete saying of questionnaire. With reference to correct answers we provide another graph which demonstrates the easiest and the most difficult sayings, which meaning was unclear for informants. The comparison of results follow. First, we compared results of 8th and 9th grade and after we compared results between pupils of lower secondary school and students of grammar school. Within the final briefing with informants we learned the reasons why pupils and students have mistaken.

Key words:

saying, saying of verbal, nominal or adverbial origin, phraseologism, phrase, quotation, research, graph, pupils, students

Kontaktní adresa:

Mgr. Eva Stránská, Katedra českého jazyka a literatury, Pedagogická fakulta UP
v Olomouci, Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc; EStranska@seznam.cz, 732 924 065